

הקהילה - בשורה בעולם פוסטמודרני

דניאל ארנוולד
רב קהילת שלום, תל אביב

- א. קהילות בגלות ובשיבת ציון
- ב. חידוש הקהילה בארץ ישראל
- ג. קהילה בעידן של חיפוש עצמי
- ד. הברידות וחוסר הגבולות - ממחלות החברה הפוסטמודרנית
- ה. הקהילה היהודית כפוטנציאל גאולה ליחיד ולכלל בעידן הפוסטמודרני
- ו. שילוב השונה בקהילה
- ז. חששות והתלבטויות ככלי להעצמת הקהילה
- ח. תפקיד הרב
- ט. סיכום הדברים

א. קהילות בגלות ובשיבת ציון

הבסיס לחברה היהודית במקומות שאליהם התגלגלו היהודים בימי נדודיהם, היה בדרך כלל קהילות מקומיות. לאורך מאות השנים בגלות התמודדה הקהילה היהודית עם נושא הפתיחות לעולם שסביבה. קהילות רבות בחרו בהתבדלות כמעט מוחלטת. במאות השנים האחרונות ניסו חלקן את הפתיחות ואף את ההתערות בחברה שמסביב, בדרגות שונות של התקרבות. הקהילה היהודית המסורתית בחרה לשמור את עצמה מהשפעה מהסביבה, והתנסתה רבות בקשיים שגרם הדבר לכלל ולפרט בקהילה. אך חשיבותה של שמירת גחלת היהדות הנחתה אותה להבין את הצורך החמור בבידול ואת חשיבות ההקרבה למען ערך זה. חזרת עם ישראל לארצו העלתה את שאלת הקהילה לממד חדש.

הקהילה שבחוץ לארץ הייתה כאמור בדרך כלל קהילה מתבדלת שיצרה מחיצה מהעולם החיצון כדי למנוע השפעה שלילית. לעומת זאת בארץ ישראל אנו אמורים להיות "גוי אחד בארץ" (שמואל ב ז, כג). אם כן, מדוע יש צורך בקהילות גם בארץ? האם אין בהן יצירת מחיצות וכיתות העלולות לגרום לפירוד בעם? האם אין דברי חכמינו בפרקי אבות "אל תפרוש מן הציבור" מונעים את המשכיות הקהילה כאן בארץ, הרי לכאורה המטרה היא להפוך את כולנו לקהילה אחת מגובשת?

במאמר זה נעסוק בבשורה המיוחדת של הקהילה בימינו, העולה מתוך בירור בסכנות וביתרונות הגלומים בעצם קיומה של הקהילה, במקומו של השונה בקהילה ובתפקידו של הרב כמנהיג בקהילה.

ב. חידוש הקהילה בארץ ישראל

כבר בתקופת יהושע בן נון אנו מוצאים את המקום של הקהילות גם בעם ישראל הנכנס לארצו. בשנות הכיבוש וההתנחלות בארץ הייתה השמירה על השבטיות נושא מרכזי. הנחלות חולקו לפי השבטים למשפחותיהם (יהושע יג-יז) ובאותו הדור לא הותרו השבטים להתחתן זה בזה (תענית ל ע"ב). אם כן, גם בארץ ישראל היו קהילות שונות היוצרות יחד את עם ישראל בשלמותו.

קצרה היריעה לעסוק בקהילה היהודית לאורך כל ההיסטוריה של הישיבה בארץ, ולכן אנו מדלגים לתקופתנו ושואלים: מה השאיפה בדורנו?

כאשר אנו מחפשים בדברי הנביאים על זמננו, אנו מוצאים במקומות שונים נבואות על החיבור מחדש של שבט אפרים עם שבט יהודה: "וְסָרָה קְנָאת אֶפְרַיִם וְצָרְרֵי יְהוּדָה יִפְרְתוּ אֶפְרַיִם לֹא יִקְנָא אֶת יְהוּדָה וַיהוּדָה לֹא יִצַר אֶת אֶפְרַיִם" (ישעיהו יא, יג); "וְנִקְבְּצוּ בְנֵי יְהוּדָה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יִחַדּוּ וְשָׂמוּ לָהֶם רֹאשׁ אֶחָד וְעָלוּ מִן הָאָרֶץ כִּי גָדוֹל יוֹם יִזְרְעֵאל" (הושע ב, ב); "וְדָבַר אֱלֹהִים כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהִים הִנֵּה אֲנִי לֹקַח אֶת עֵץ יוֹסֵף אֲשֶׁר בְּיַד אֶפְרַיִם וְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל חִבְּרִיו וְנָתַתִּי אוֹתָם עָלָיו אֶת עֵץ יְהוּדָה וְעֲשִׂיתֶם לְעֵץ אֶחָד וְהָיוּ אֶחָד בְּיָדֵי... וְעֲשִׂיתִי אֹתָם לְגוֹי אֶחָד בְּאָרֶץ בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל וּמֶלֶךְ אֶחָד יִהְיֶה לְכֻלָּם לְמֶלֶךְ וְלֹא יִהְיוּ עוֹד לְשְׁנֵי גוֹיִם וְלֹא יִחַצּוּ עוֹד לְשֵׁנִי מִמְּלְכוֹת עוֹד" (יחזקאל לז, יט-כב).

באופן דומה כותב הרב קוק: "שכחת השבטים ליחוסם היא הכנה לאחדות האומה" (אורות ישראל ותחייתו, פרק כז). הרב קוק מתייחס לכך שרובנו כיום איננו יודעים לאיזה שבט אנו שייכים. יש לכך השפעה חיובית על איחוד האומה אך יחד עם זאת הדבר יוצר בלבול וחוסר סדר. אנו לומדים שכשם שהמשפחה היא הבסיס לחיים אישיים בריאים של עם בארצו, כך ישנו צורך לקחת חלק בקהילה המצומצמת יותר כבסיס טבעי ובריא היוצר כפרודות (מולקולות) את החומר עצמו.

ג. קהילה בעידן של חיפוש עצמי

הקהילה הייתה ועודנה מקום שיחידים רבים משתייכים אליה באופן כזה או אחר. אך בימינו התחדד במיוחד המתח בין היחיד לבין קהילתו - היחיד מחפש את עצמאותו, ומחליף לעתים לא רחוקות את הקהילה שאליה השתייך לפני כן. רבים נוספים תוהים עד כמה בכלל להתחייב לקהילה כלשהי.

התורה ציוותה אותנו בדברי משה בפרשת ראה לפני הכניסה לארץ להיזהר מכיתיות בציווי "לא תתגודדו" שפירשו אותו חז"ל גם מלשון "לא תעשו אגודות אגודות" (יבמות יג ע"ב), וידועים דברי חז"ל: "לעולם תהיה דעתו של אדם מעורבת עם הבריות" (כתובות יז ע"א).

יתר על כן, אנו שומעים ביקורת על חיי הקהילה. כאשר נבנית קהילה יש חששות משמעותיים מעצם היותה מרכזת קבוצת חברים, ובמיוחד אם היא מתאגדת סביב מנהיג כריזמטי או אידאולוגיה. הקהילה עלולה להיסחף למעמד של כת סגורה או סגורה חלקית. האם לא תהפוך הקהילה, ולו באופן חלקי, למתבדלת מהחברה ולחוסמת את חירות היחיד ואת חופש מחשבתו?

יש לשאול ולברר: האם הקהילה עדיין רלוונטית כיום?

מה יש לה לחדש בעידן הזה ובפרט בארץ ישראל?

האם אינה חוסמת את העצמיות, את הפרטיות של היחיד?

האם אפשר ליצור קהילה שאינה כיתתית?

כיצד בונים חברה מחוברת בכל מגזריה ויחד עם זאת שומרת על

קהילתיות בריאה מצומצמת יותר?

מהו האיזון בין הפתיחות לבין הסגירות?

ד. הבדידות וחוסר הגבולות - ממחלות החברה הפוסטמודרנית בכבינה לעומק רואים כמה זקוק האדם להשתייך לחברה כלשהי. הרשתות החברתיות לסוגיהן מהוות דוגמה לצורך הנפשי האדיר הזה. שייכות לקבוצת אוהדים או מעריצים היא תופעה נפוצה, ולא רק אצל בני נוער. אך חרף כל המרכזים החברתיים שכביכול מציפים את האדם באפשרויות חברתיות רבות מאוד, בעיית הבדידות בחברה המערבית היא בעיה קיומית. יש לנו כיום פגמים מהותיים ביכולות האנושיות הבסיסיות, ואנו נצרכים ללמוד ולתרגל אותן מחדש. אנו צריכים לחזק את היכולת לתקשר, את היכולת להקשיב, את היכולת להיות יחד עם מישהו אחר, את היכולת לבנות תא משפחתי עמיד לאורך זמן, את היכולת להצטמצם ולפנות מקום לזולת.

הבדידות עלולה לגרום לאדם לאבד את הקשר הבריא והנכון עם העולם, ועלולה ליצור אצלו סטייה אל מחוץ לשפיות. החשש לאיבוד חלקי של השפיות מתוך הבדידות אינו דבר רחוק לצערנו. רבים נזקקים לשירותיהם של פסיכולוגים ופסיכיאטרים ולו רק כדי לזכות שמישהו יקשיב להם ויוציא אותם מתחושת הבדידות המעיקה.

לא רק הבדידות יוצרת בעיות בתחום הנפש. החברה המערבית מתנסה כל הזמן באובדן הרסן והגבולות. גם חוסר הגבולות יוצר סיכוכים נפשיים גדולים בקרב אנשים בחברה המערבית: אם כמעט הכול מותר חוץ מפגיעה ממשית בזולת, הרי ש... וכאן נוצר החלל הגדול שאותו הנפש נאלצת למלא ואינה מצליחה.

החברה יוצרת לה ממילא קודי התנהגות וגבולות שאין לחצות. רבים הבינו לבסוף, גם בחברה המתירנית שהתפתחה במאה שעברה, שאין ברירה, חובה לקבוע לאדם גבולות מסוימים שעליהם יש לעמוד. כשם שבית זקוק לגדר סביבו ויש לו דלת, קירות, גג מלמעלה ומעקה שלא ייפלו מהמדגות, כך האדם זקוק נואשות למשהו שייתן לו גבולות. גם אם מדי פעם בפעם הוא מנסה ובודק אותם, הוא לומד להבין ששם, מעבר לגבולות, נמצא ה"לא טוב".

ה. הקהילה היהודית כפוטנציאל גאולה ליחיד ולכלל בעידן הפוסטמודרני

הקהילה שאנו מנסים לתאר היא קהילה שפועלת מתוך איזונים עדינים על פי עולם הערכים של היהדות. כמובן, אנו מדברים על קהילה שבמהותה היא קהילת ברית ש"בה נזקקים האישים זה לזה בהתייחסות עמוקה ובמהותם ואשר בה מתחייבים הם כלפי האלוקים וכלפי חבריהם", כפי שהרב סולובייציק כותב (איש האמונה הבודד, עמ' 43). דווקא משום כך היא מסוגלת יותר, או לפחות ראויה להיות מקום שמכיל את היחידים שבו. כפי שלמדנו מרוח דברי הרב קוק (מאמר למלחמת הדעות והאמונות, אורות, עמ' קכט) את הצורך לעמול ללמוד מכל אחד, וכיצד כל אחד נבנה מהחיובי שבחברו ומתקן את השלילי שבו בזכות פגישתו עם רעהו. במיוחד בקהילה אנו לומדים כיצד להגיע למקום של צמצום כלפי הזולת (פרופסור מרדכי רוטנברג, שהתעסק רבות בנושא פסיכולוגיה יהודית, מרחיב על כך הרבה בספריו).

במיוחד כאן בארץ ישראל אפשר למצוא את החיובי באינדיבידואליות שמציעה תקופת הפוסטמודרניזם. שאיפת מציאת המיוחדות והעצמאות של היחיד יכולה לעזור לנו לבנות קהילות ששמות להן למטרה לא להפוך לכיתות סגורות, כפי שמנחה אותנו משה בציווי "לא תתגודדו" בעמדנו לפני הכניסה לארץ. היחיד המחפש את עצמיותו, אך גם מוכן לצמצם מעצמו ואת עצמו כדי לפנות מקום גם לזולתו, ויחד הם מקימים קהילה, מביא למצע שעליו תגדל קהילה יהודית עמוקה ושורשית יותר.

יחד עם השילוב בחיי הקהילה היחיד מצליח לגלות את עצמו מתוך ההשתייכות אל הכלל, בגבולות שהכלל נותן לו וביציאה מהבדירות המסוכנת. הוא לומד להבין שהצמצום - יש בו מקור של ברכה לעולמו האישי והוא תורם רבות לבריאותו הנפשית ולמימוש העצמי שלו.

ו. שילוב השונה בקהילה

שאלות חשובות נוספות מאתגרות את הקהילה:

האם יש מקום בקהילה לשלב אנשים שונים, אנשים בעלי מוגבלויות

שונות?

כיצד משתלבים אנשים שאינם דתיים בקהילה דתית מיסודה? היכן יש להם מקום בבית הכנסת? כאשר קהילות נבנות מתוך הבסיס של הצמצום והענווה כלפי הזולת, השונה, האחר, יש להן העוצמה, היכולת וגם הזכות, לתת את האפשרות להכיל בתוכן גם את השונה, את האחר וגם את בעל המוגבלות. דוגמה לשילוב אפשרי של השונה בחיי הקהילה היא שילובו של אדם המתמודד עם קשיים בבריאות הנפש שלו. חלק מבעייתו של המתמודד עם בריאות הנפש היא שאין מקום המכיל אותו. קהילה שתבנה את עצמה כמקום מכיל כלפי אנשים יחידים השונים מהותית זה מזה, תהיה מסוגלת להיות מקום מבריא גם למתמודדים עם בריאות נפשם, מקום שתומך בהם ועוזר להם בחייהם, ואף נותן להם את האפשרות לתרום מכשרונותיהם לקהילה. יתרה מזאת, קהילה בריאה יכולה וצריכה למנוע מראש את ההתמודדות הזאת שהיחיד עלול להיקלע עליה.

ז. חששות והתלבטויות ככלי להעצמת הקהילה

כמובן, החששות המלווים יצירת קהילה כפי שתוארה לעיל, אינם פשוטים. האם הפתיחות תאפשר מקום לפשרנות, לרפורמה? האם יש יכולת להכיל גם את מה שאי אפשר להכיל בלי שישפיע על הקהילה הבריאה? כיצד אפשר לתת מקום לבעלי דעות שונות שלכאורה אינן מגיעות מעולמה של תורה?

אכן לפעמים הדילמות וההתלבטויות בהן כשלעצמן חשובות גם אם לא תמיד יש לנו פתרון מוחלט ומיידי.

המסגרת עם הרצון לא להגביל את הפרט הגבלה מוגזמת, עדיין יוצרת לו תחומים בנפש ועוזרת לו להיות ממוקד יותר ומשפרת, כאמור, גם את שמירת בריאות הנפש של היחיד. מעבר לכך, הקשר לקהילה יוצר לאדם מחויבות, לפחות עקרונית, לערכים שהקהילה דוגלת בהם. אם יגיע אדם עם מכונית לבית הכנסת מדי שבת בשבתו מפני שהתפילה בציבור חשובה לו אך אינו מצהיר על כך ברבים, והדבר אינו הופך למודל כללי בקהילה, האם בהכרח צריכה הקהילה לפלוט אדם זה החוצה? אכן התלבטות זו קשה, ולא תמיד אנו יודעים בבידור כיצד יש לנהוג.

דווקא כאן בעוצמתה של הקושיה המעסיקה את חיי הקהילה, יש מקום לראות כיצד הקהילה לומדת להכיל את היחיד עם פגמיו המיוחדים לו. למעשה לכל יחיד באשר הוא יש הלכות שהוא מתקשה בהן יותר מהאחר. גם דיבור בתפילה, בקריאת התורה או בקדיש הוא בעיה הלכתית, וכמובן דיבור לשון הרע ורכילות. הקהילה צריכה להיות מקום שמכיל וגמיש לכל אדם שמוכן ורוצה להיות שותף ללמידה ולהתנסות הקבוצתית בצמצום המפרה הזה.

ח. תפקיד הרב

למנהיגי הקהילה בכלל ולרב בפרט תפקידים חשובים במסגרת הקהילה שאנו מנסים לאפיינה כאן. נתמקד כאן בעיקר בתפקידי הרב. שמירה מחציית גבולות בדעות ובמעשה ההלכתי היא החלק הברור יחסית בתפקידו של הרב (אם כי גם על כך יש חולקים). אך נוסף על כך על הרב להיות גם רחב־אופקים ומכיל. יכולת ההקשבה לזולת היא תפקוד בסיסי שצריך להיות מפותח מאוד אצל הרב. כאחד מראשי הקהילה הוא נזקק רבות למידת הסבלנות והענווה כלפי היחידים והקבוצות השונות בקהילה עם כל המורכבויות שהן מביאות לקהילה. הרב יכול וצריך להיות שותף בלמידה ובהתלבטות בזמן אמת לגבי הדילמות הכואבות המעסיקות ומעצבות את הקהילה. למעשה הוא שותף פעיל בהיווצרותה התמידית של הקהילה שאיננה שוקטת על שמריה אלא מנסה ללמוד ולהתקדם בכל פעם צעד קדימה כדי להיות קהילה מתוקנת וטובה יותר.

יחד עם זאת, יש לשים לב גם לזהירות מכוחו הגדול של הרב. הרב צריך להיות מודע לכוחו וגם קהילתו צריכה לשים לב אם אין שימוש לרעה בכוחותיו. בקהילה המאופיינת כאן אנו מחפשים רב שאינו ראש כת, רב שאינו מנצל את חכמתו והכריזמה שלו לרעה חלילה, אלא רותם אותן להיות לו לכלי עזר להעמיק ולקדם את צמיחתה של הקהילה.

ט. סיכום הדברים

יש כאן ניסיון לאפיין חיי קהילה המתאימים במיוחד לנו, השבים לארץ ישראל ונבנים ובונים בה. יש כאן ניסיון למצוא את הבשורה המיוחדת

בקהילה דווקא בעידן האדרת הפרט והנרטיב המיוחד שלו, יצירת קהילה המכילה יחידים שונים, הנותנת להם מקום ובונה את עצמה דווקא מתוך השונות הרבה בין פרטיה, ונבנית וצומחת מתוך ההתמודדויות שלה. הקהילה צריכה להיות מקום של התנסות בצמצום שמביא לפריחה, כפי שלמדנו מהבורא עצמו שנתן את המקום להופעת הבריאה.